

Vedle charakteru práce je pro postavení člověka v pracovním procesu objektivně rozhodující *obsah práce*. Jestliže v prvních letech budování základů socialistické společnosti v Československu se výrazně proměňovala nejjobecnější rovina vztahu člověka a práce — společensko-ekonomické vztahy ve výrobním procesu, rozvíjela se a prohlubovala socialistická společenská dělba práce — výraznými změnami tedy procházel charakter práce v širším slova smyslu, pak od druhé poloviny šedesátých let se s postupujícím vědeckotechnickým rozvojem začaly odehrávat zásadnější změny v obsahu práce.

V našem pojetí je obsah práce druhou rovinou vztahu člověka a práce a je charakterizován bezprostředními technickými, technologickými a sociálními podmínkami práce, danými především stupněm rozvoje výrobních sil a dělby práce. Obsah práce tedy vypovídá o vztahu člověka a materiálně předmětných a organizačních rysů práce.

Nové úkoly, které jsou spojeny s procesy urychlování sociálního a ekonomického rozvoje naší společnosti, souvisí ve značné míře zvláště s proměnami obsahu práce. „Jde zároveň o to, aby se prosazovaly progresivní změny ve společenské dělbě práce, které budou měnit nejen povahu lidské činnosti, ale i člověka samého. Souhrn těchto proměn je předpokladem toho, aby se urychloval proces stírání rozdílů mezi třídami a sociálními skupinami, aby docházelo k dalšímu sblížování fyzické a duševní práce“ [Dokumenty 1986].

S realizací speciálních programů technické přestavby práce by se tak měl postupně snižovat zejména podíl práce monotónní a práce fyzicky namáhavé, se změnami v organizaci práce bude souviset nové kombinování pracovních funkcí. Změny v obsahu práce, k nimž by mělo dojít do roku 2000 a dále, budou podstatně hlubšího charakteru a budou se týkat širší části všech profesních skupin mládeže, než tomu bylo například v sedmdesátých letech a počátkem let osmdesátých, kdy tempo vědeckotechnického rozvoje bylo pomalejší a kdy se diferenciací předěl mezi fyzickou a duševní prací nezmenšoval tak, jak se původně předpokládalo. V obsahu práce současné pracující mládeže však můžeme již dnes vystopovat prvky budoucího obsahu práce. Lze tak učinit na základě rozborů současné sociální, profesní, vzdělanostní a věkové diferenciace v obsahu práce mladé generace, provedených pomocí faktorových analýz mnohopoložkových baterií vlastností práce(1).

Základní faktory obsahu práce současné mládeže

V polovině osmdesátých let nacházíme v obsahu práce ekonomicky aktivní mládeže pět základních faktorů charakterizujících současnou rovinu vztahu člověka a práce. Každý z nich nebo jeden ve spojení s dalšími charakterizují pracovní činnost jednotlivých sociálních a profesních skupin. Míra zastoupení těchto faktorů se v populaci mládeže a v dospělé populaci liší.

(1) V dalším textu vycházíme z faktorových analýz zpracovaných na základě dat z celostátního šetření *Třídí a sociální struktura ČSSR 1984*, které realizoval ÚFS ČSAV ve spolupráci s FSÚ ČSSR. Do faktorové analýzy vstoupilo dvacet tři položek — vlastností, charakterizujících současnou práci mládeže na základě subjektivních výpovědí respondentů. Faktorová analýza byla spočtena pomocí programu SPSS-X.

- I. Rozvojové aspekty práce
- II. Matematizace a kybernetizace práce
- III. Technické rysy práce a řemeslná zručnost
- IV. Řídící a sociální rysy práce
- V. Fyzické aspekty práce

- I. Rozvojové aspekty práce
- II. Technické rysy práce a řemeslná zručnost
- III. Matematizace a kybernetizace práce
- IV. Fyzické aspekty práce
- V. Řídící a sociální rysy práce

U pracující mládeže jako celku tedy na jednom pólu obsahu práce identifikujeme na základě faktorové analýzy tzv. rozvojové aspekty práce (podrobněji viz dále), na druhém pólu fyzické aspekty práce, tedy dva krajní faktory charakterizující obsah práce současné mládeže. Je zřejmé, že další faktory, především „matematizace a kybernetizace práce“ (již dnes se začíná v práci mladé generace výrazněji prosazovat) a „řídící a sociální aspekty práce“ budou stále více charakterizovat práci nastupujících generací.

Ukažme si detailněji, co je obsahem jednotlivých faktorů (které vlastnosti práce je charakterizují), a s kterými sociálními skupinami jsou tyto faktory obsahu práce spojeny především:

I. Rozvojové aspekty práce

Tento první faktor je charakterizován především takovými vlastnostmi práce, jako jsou tvořivost, rozmanitost, požadavky na nápaditost a hledání nových postupů, požadavky na zvyšování kvalifikace, samostatnost rozhodování a vyšší míra využití profesních schopností. I když se první faktor prosazuje v obsahu práce mládeže nejvíce, neznámá to, že je tomu tak u všech profesních a sociálních skupin stejně. Naopak se ukazuje, že u některých skupin mládeže absentuje dosti výrazně (např. u části mladých dělníků s úplným středním vzděláním, dále v práci mladých techniků apod.), neboť stávající zapojení mládeže v pracovním procesu, jak se zdá, nevyžaduje často velkou míru tvůrčího přístupu, neklade nároky na soustavné zvyšování kvalifikace, na samostatnost rozhodování, na iniciativu. Řada objektivních, ale i subjektivních bariér (např. postoje starších pracovníků, nezáměr vedení apod.) také tlumí rozvíjení nápadů a hledání nových postupů, které by chtěli mladí pracovníci uplatnit.

Ukazuje-li se tedy, že „rozvojové aspekty práce“ jsou s prací mládeže spojeny poměrně široce, neznámá to, že to platí o většině pracující mládeže. Výsledky analýz ukazují, že jednotlivé rysy budoucího obsahu práce se prosazují zatím jen u menší části mládeže (faktor „rozvojové aspekty práce“ zhruba u 35 % pracující mládeže).

II. Matematizace a kybernetizace

Faktor je charakterizován v obsahu práce těmito vlastnostmi: čtení složitých diagramů, výstupů z počítače, programování na samočinném počítači, vytváření programů pro stroje a zařízení, sledování přístrojů a vyhodnocování jejich údajů.

Ve srovnání se sedmdesátými lety začíná pronikat do obsahu práce stále zřetelněji a jeho nejtypičtější nositelem jsou právě některé profesní skupiny pracující mládeže, například vysoce kvalifikovaní dělníci v profesích seřizovačů a údržbářů (práce kvalifikovaných dělníků na plně automatizovaných strojích a zařízeních), technici v předvýrobních etapách a odborní pracovníci

výzkumu a vývoje. Ukazuje se, že v obsahu práce tento faktor silně souvisí s faktorem I. „rozvojové aspekty práce“. *Spojuje se v něm duševní práce v bezprostřední výrobě a duševní práce v přípravných etapách výroby.*

Lze předpokládat, že tento faktor obsahu práce bude pronikat do práce mládeže stále zřetelněji (ale nejen do její práce) a bude postupně spojován s širším okruhem profesí.

III. *Technické rysy práce a řemeslná zručnost*

Faktor je charakterizován zacházením se složitými stroji a přístroji, „nalézáním chyb“ (prováděním diagnostiky), uplatňováním technické představitosti, přesnosti, šikovnosti rukou a prstů.

Tento faktor obsahu práce charakterizuje technické stránky práce a váže se na práci širší části ekonomicky aktivních. *Za první* — na profesní skupiny dělníků — především dělníků vyučených a dělníků s maturitou, dělníků zpracovatelů v průmyslových odvětvích, *za druhé* — na práci techniků, odborných pracovníků školství, zdravotnictví apod., na jeho základě se tedy vyděluje skupina technické inteligence. Současně charakterizuje i obsah práce některých profesí družstevních rolníků — především duševních profesí mladých družstevních rolníků (technické rysy práce). Nositelem tohoto obsahu práce, a to je zajímavé, je mimo jiné i mládež, která v pracovní činnosti usiluje o to, dostat se na špičkovou úroveň ve svém oboru.

IV. *Řídící a sociální aspekty práce*

Faktor je v obsahu práce charakterizován těmito vlastnostmi: nároky na formulování myšlenek, na verbální projev, organizování práce druhých a její hodnocení, smysl pro politické důsledky určitých jevů a činností, umění jednat s lidmi.

Charakterizuje tedy práci, která kromě odborné stránky obsahuje i tzv. sociální kompetenci (rozsah působnosti, organizování apod.). Charakterizuje především obsah *práce sociální skupiny inteligence*, tedy skupiny s úplným středním a vysokoškolským vzděláním, práci profesí technických pracovníků, odborných pracovníků ve správě a řízení, tvůrčích pracovníků vědy a výzkumů, víceméně práci duševní. Zároveň ale již v současné době je tento faktor částečně zastoupen *v práci některých profesních skupin dělnické třídy*, především charakterizuje rysy obsahu práce části mladých dělníků s úplným středním vzděláním.

Podobně jako faktor II. „matematizace a kybernetizace“ silně souvisí s rozšířením faktoru I. „rozvojové aspekty práce“.

V. *Fyzické aspekty práce*

Faktor charakterizuje práci, která vyžaduje fyzickou sílu a odolnost (vynakládání svalové námahy). Stojí v kontrapozici k faktoru II. „matematizace a kybernetizace“ a na rozdíl od ostatních faktorů obsahu práce v podstatě nesouvisí s faktorem I. „rozvojové aspekty práce“. Charakterizuje obsah práce podstatné části dnešní dělnické mládeže i mládeže pracující v zemědělství. Je však rovněž významnou *součástí obsahu práce značné části vysoce kvalifikovaných dělníků*, u nichž však na druhé straně nacházíme i významně zastoupené technické rysy a spojení s kybernetizací a matematizací.

V současné etapě se v práci kvalifikovaných dělníků *spojují*: za první — budoucí vlastnosti, tedy nové tendence obsahu práce, pronikají s postupujícím vědeckotechnickým rozvojem a rozvíjejí se (byť zatím pomalým tempem) v souladu s potřebami intenzifikace; za druhé — současné vlastnosti obsahu práce se spojují s rezidui minulého, ale mnohdy i dnešního vývoje materiálně technické základny (zastaralý strojový park, nedokonalost strojů a zařízení a

s tím související stále značný podíl fyzicky namáhavé práce, nízká intenzita práce apod.).

Jaké žádoucí trendy je nutno v tomto směru podporovat a rozvíjet? Již dnes je zřejmé, že hlavní význam postupné elektronizace a kybernetizace výrobního procesu a širšího uplatňování automatizace spočívá v zužování diferenciačního předělu mezi fyzickou a duševní prací, v růstu potřeby práce vysoce kvalifikované na úkor práce nízkokvalifikované. Současná tendence jistě intelektualizace manuální práce a potřeba spojení této práce s prací duševní je patrná z průniku faktorů technické rysy práce, matematizace a kybernetizace práce a fyzické aspekty práce v obsahu práce některých dělnických profesí a skupin.

Na druhé straně již dnes mnohé výzkumy ukazují, že proces likvidace fyzické práce a její nahrazování prací částečně či plně automatizovanou není v řadě dělnických profesí procesem bezproblémovým. Naopak, zvýšené nároky a požadavky na neustálou pozornost a soustředění, pracovní odpovědnost, pohotovost aj. negativně působí na psychiku člověka (viz např. zvyšující se výskyt psychosomatických poruch u dělníků pracujících v plně automatizovaných provozech apod.) [Havlová 1984].

Jak se bude vliv jednotlivých faktorů obsahu práce uplatňovat v perspektivě 15–25 let?

Vycházíme z předpokladu, že budou postupně, během 10–15 let realizovány přijaté komplexní programy elektronizace československého národního hospodářství, jejichž základním cílem je urychlení rozvoje elektronizace v rozhodujících odvětvích národního hospodářství a dosažení výraznějšího růstu produktivity práce, technicko-ekonomické úrovně výroby, vyššího zhodnocení surovin, energie a materiálů [Hlavní 1986]. V rámci přijatých programů dochází mimo jiné k vyčlenění automatizace inženýrských prací (zejména automatizaci předvýrobních etap), včetně jejich vazby na přímé řízení výroby. Ve strojírenství půjde v nejbližším období zejména o vyřešení a zavedení systémů automatizovaného konstruování, technologické přípravy výroby, řešení na principech skupinové technologie; ve vybraných provozech výrobních oborů budou dále vybudovány a uvedeny do výroby poloprovozní integrované systémy přímého řízení výroby.

Uvedené záměry v oblasti technické přestavby práce výrazně ovlivní stávající strukturu obsahu práce. Předpokládáme, že v obsahu práce dojde k podstatnému zvýšení podílu složitější práce, k rozšíření podílu tvořivých, rozvojevých prvků práce (tzn. zvýšení nároků a požadavků na nápaditost a hledání nových postupů, na samostatnost rozhodování, na soustavné zvyšování kvalifikace apod.). Řízení a kontrola výrobních programů, která bude stále více spojována s programováním výrobních procesů, povede k podstatnému rozšíření faktoru „matematizace a kybernetizace práce“ v obsahu práce u stále většího počtu profesí. Totéž platí i o faktoru „technické rysy práce“. Bude se rozšiřovat podíl pracovních činností vyžadujících zacházení se složitými přístroji a zařízeními.

Na druhé straně předpokládáme, jak již bylo řečeno, že se sníží na minimum podíl běžné ruční práce ve výrobě, především práce tzv. manipulační, práce fyzicky namáhavé a rozvoj robotizace bude likvidovat potřebu pracovních sil zejména na rizikových pracovních místech. Proces robotizace a kybernetizace by však neměl potlačovat tzv. řemeslnost části dělnické práce charakteristické šikovností rukou a prstů, dovedností a zručností.

Důsledky technických změn pro práci mladé generace

K proměnám obsahu práce dochází mimo jiné v závislosti na změnách tech-

nizace práce, na zavádění složitých technických zařízení a strojů do výrobního procesu. Tím se také mění struktura nejen dělnické práce, ale i práce technicko-hospodářských pracovníků. Ve srovnání s koncem sedmdesátých let se v polovině osmdesátých let u nás postupně zvyšují (i když poněkud pomalým tempem) podíly pracovníků dělnických profesí spojených především s komplexní mechanizací výroby a s částečnou i úplnou automatizací.

Trendy, které byly založeny v posledních zhruba 15ti letech v oblasti technizace práce, se pozitivně rozvíjejí; v souladu s potřebami intenzifikace je však třeba tyto procesy stále prohlubovat a zvyšovat jejich dynamiku.

Ukazuje se, že v období posledních let dochází k postupným změnám v obsahu práce v závislosti na její technizaci(2). Jde zejména o práci mladých techniků (7 0/0 jich v průmyslových odvětvích pracuje na plně automatizovaných strojích) a dělníků zpracovatelů (především seřizovači a údržbáři) — 4,3 0/0 pracují na plně automatizovaných strojích. Na těchto pracovních místech začínají také více pracovat mladé ženy v profesích techniků i dělníků s vyšší kvalifikací, na druhé straně však mladé ženy pracují výrazně častěji než muži na takových pracovních místech, která vyžadují pouze ruční práci bez trvalého použití strojů.

Jedním z předpokladů přechodu na intenzivní faktory sociálního a ekonomického rozvoje je urychlené zavádění nových strojů a zařízení a nových technologií do výrobního procesu. Jak tyto změny zasahují v současné době pracovní činnost mladé generace? Ukazuje se, že například v ČSSR se v letech 1982—1985 technologické změny znamenající změnu v obsahu práce týkaly zhruba 15 0/0 mládeže(3).

Tempo zavádění technologických a technických inovací je podle našich výzkumů diferencováno podle odvětví — nejvíce změn se zatím realizuje v odvětvích zpracovatelského průmyslu (potravinářský, textilní, kožedělný, polygrafický atd.) (cca u 20 0/0 pracující mládeže), v průmyslu paliv, energetiky a hutnictví (cca u 18 0/0) a ve strojírenství a elektrotechnickém průmyslu (zhruba

Tabulka 1. Technizace práce v průmyslu ČSSR u pracující mládeže a ostatních

Typ práce	Mládež 16—30 let		Pracující ve věku 35—54 let	
	průmysl celkem	z toho: strojírenství, elektrotechnika	průmysl celkem	z toho: strojírenství, elektrotechnika
Ruční práce (bez trvalého použití strojů)	40,8	45,5	43,2	43,3
Práce na částečně mechanizovaném stroji (zařízení)	6,6	5,8	8,5	8,3
Práce na plně mechanizovaném stroji (zařízení)	32,3	28,1	30,7	32,2
Práce na částečně automatizovaném stroji (zařízení)	16,9	18,1	13,8	13,1
Práce na plně automatizovaném stroji (zařízení)	3,4	2,5	3,8	3,1
Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0

Pramen: Celostátní šetření *Třídni a sociální struktura ČSSR 1984*. ÚFS ČSAV, FSÚ ČSSR.

(2) Technickou úroveň pracovního místa, úroveň technizace práce, jsme v řadě sociologických výzkumů celostátního charakteru zachycovali ve škále podle *Jednotného třídění základních prostředků* (viz vyhláška FSÚ č. 95/1976 Sb. ze dne 25. 5. 1976).

u 15 % pracující mládeže). Výrazné změny se odehrávají i mimo oblast výroby. Jenom ve službách došlo k technické či technologické změně na pracovním místě u 13 % mládeže.

Bezprostředně se tyto změny dotýkají jak práce fyzické, tak práce duševní, i když dosavadní tendence zatím naznačují pomalejší tempo ve změnách v oblasti fyzické práce. Jinými slovy, zavedení inovace se v oblasti fyzické práce zatím výrazněji neprojevuje ve změně způsobu práce, ve změně jejího charakteru.

Co s sebou technické či technologické změny přináší? Po inovaci pocítuje mládež zejména následující změny: vyšší odpovědnost a psychickou náročnost práce, zlepšení pracovních podmínek a pokles fyzické namáhavosti práce. Jako další uvádí zlepšení kvality výroby a jejího řízení i když ne tak výrazně jako předchozí skutečnosti.

Je zřejmé, že další rozvoj a zavádění technických změn do praxe se stane ekonomickou nutností. Spolu s tím se bude postupně zvyšovat poptávka po vysoce kvalifikovaných dělnících, i když dosti diferencovaně podle oborů a odvětví. Měla by růst hlavně v hutnictví (v závislosti na přechodu na nové technologie výroby), v elektrotechnice a strojírenství, podstatně méně pak v odvětvích chemického průmyslu, v zemědělství, v potravinářském, textilním a konfekčním průmyslu.

Závěrem

V závislosti na stávajících ekonomických limitech se zatím pomaleji prosazovaly speciální programy technické přestavby práce založené na zavádění nových technologií a techniky do výrobního procesu. Změny v charakteru a obsahu práce se proto dosud, oproti původním předpokladům, realizují pomalu. Vycházíme-li z optimální varianty dalšího možného vývoje v oblasti techniky a jejího zavádění do výrobního procesu u nás (tzn. za předpokladu širokého použití robotů a manipulátorů a za předpokladu zvýšeného importu alespoň části nové technologie a techniky do rozvojových odvětví), pak by se měly postupně snižovat požadavky na málo kvalifikovanou práci a měl by se snižovat i podíl práce fyzicky namáhavé a monotónní. Tento proces bude mít dlouhodobější charakter a navíc bude značně diferencován podle odvětví i profesí.

V charakteru a obsahu práce nastupujících generací by se měl tedy — za předpokladu širšího pronikání elektronizace a kybernetizace do pracovního procesu a s tím souvisejícího výrazného rozšíření automatizované výroby — stále více zmenšovat předěl mezi fyzickou a duševní prací. Tento proces však bude probíhat, vzhledem k soudobým trendům, postupně, a to především ve dvou směrech — snižováním masy práce čistě fyzické a rozšiřováním podílu práce částečně fyzické s duševními prvky, přeměnami práce částečně fyzické a převážně duševní v práci duševní (zejména ve strojírenství).

Jak již bylo řečeno, důležitým subjektem tohoto procesu by se měla stát mladá generace, která má výrazně pozitivní postoj k nové technice a zároveň disponuje vyšším vzdělanostním potenciálem.

Literatura

- Dokumenty XVII. sjezdu KSČ*. Praha, Svoboda 1986.
Filipcová, B. a kol.: *Změny v podmínkách života v ČSSR a utváření socialistického způsobu života. I. díl*. Praha, ÚFS ČSAV 1979.

- (3) Vycházíme dále z dat těchto celostátních výzkumů:
a) *Úloha mládeže v procesech intenzifikace*. ÚFS ČSAV 1986.
b) *Třídní a sociální struktura ČSSR 1984*. ÚFS ČSAV, FSÚ ČSSR.

Havlová, J.: *Sociální aspekty přechodu od mechanizované k automatizované výrobě*. Praha, VUSTE 1984.

Hlavní směry hospodářského a sociálního rozvoje ČSSR na léta 1986—1990 a výhled do roku 2000. Hospodářské noviny 1986, č. 15.

Hodnotenie a utváranie obsahu práce robotníckych profesií. Bratislava, VÚSRP 1985.

Hudeček, J.: *Vztah mládeže k technice a důsledky technických změn pro její práci*. In: Filozofické a metodologické otázky soudobé techniky a technologie. II. díl. Praha, ÚFS ČSAV 1987.

Prognóza sociálního vývoje mládeže. Praha, oddělení výzkumu mládeže ÚFS ČSAV 1987.

Prognóza vývoje v oblasti práce. Bratislava, VÚSRP 1987.

Vláčil, J.: *Sociologie práce a její význam pro sociální prognózu*. Sociologický časopis 1987, č. 6.

Резюме

Я. Гудечек: Молодежь — труд и его метаморфозы

Статья анализирует современные тенденции по содержанию труда трудящейся молодежи. На основе данных общегосударственных исследований автор с помощью факторного анализа идентифицирует пять основных факторов, утверждающихся в содержании труда разных социальных и профессиональных групп молодежи и пытается дать прогноз дальнейшего развития содержания труда. К основным факторам современного содержания труда молодежи относятся: аспекты развития в области труда, математизация и кибернетизация, технические черты труда, управленческие и социальные черты труда и физические аспекты труда. Каждый из этих факторов труда молодежи в настоящее время, относительно их распространения, утверждается по-разному. С одной стороны содержания труда были идентифицированы т. наз. аспекты развития в области труда (например, творчество, самостоятельность, возможность использования способностей, необходимость повышения квалификации, инициативность), с другой стороны — физические аспекты труда, следовательно, два крайних фактора, характеризующие современные тенденции в содержании труда.

Метаморфозы в содержании труда происходят, в первую очередь, в зависимости от изменений технизации труда. При предпосылке более широкого проникновения электронизации и кибернетизации в трудовой процесс будет все уменьшаться различие между физическим и умственным трудом, будет повышаться потребность в квалифицированном труде и т. п. Этот процесс, однако, носит долгосрочный характер и, помимо этого, будет весьма дифференцированным согласно отраслям и профессиям. Указывается, что будущие свойства содержания труда появляются в труде молодежи уже в наши дни.

Summary

J. Hudeček: Youth — Work and Its Transformations

The paper analyzes contemporary tendencies in the content of work of working youth. On the basis of data obtained from nation-wide researches, five major factors asserting themselves in the content of work performed by various social and professional groups of youth are identified with the help of factor analysis, and a prognosis of further developments in the content of work is attempted. The main factors of the contemporary content of the young people's work involve developmental aspects of work, mathematization and cybernetization, technical features of work, managerial and social features of work, and physical aspects of work. Considering their distribution, each of these factors asserts itself in the work of today's young people in a different way. On one pole of the content of work the so-called developmental aspects of work have been identified — e.g. creativity, independence, possibility of making the most of one's abilities, necessity of raising one's qualification, initiative; on the other pole physical aspects of work can be found. These are two extreme factors characterizing present-day tendencies in the content of work.

Transformations in the content of work take place primarily in dependence on changes in the technization of labour. On the assumption that electronization and cybernetization will penetrate more extensively into the working process, the dividing line between manual work and brainwork will continue to recede, the need for qualified work will be on the rise, etc. However, this process has a more long-term character, and will moreover be considerably differentiated according to branches and professions. The future qualities of the content of work are evidently coming to light in the work of youth already in our days.